

A TÖRTÉNETI FOGALMAK ELKÜLÖNÍTÉSÉNEK PROBLÉMÁI

Az általános iskola történelmi ismeretanyaga a Tantervben van lefektetve. A Tanterv szabja meg az ismeretanyag mennyiségét, mélységét s azokat a követelményeket, amelyeknek egy-egy osztályban el kell érniük, illetve meg kell valósítanunk.

A történelmi fogalmak nincsenek határozottan megszabva a Tantervben, sem mennyiség, sem mélység szempontjából. Tekintve az általánosságot, a tankönyvírók mondhatnánk szabadon tervezték be már az 5. osztályban a súlyosabbnál súlyosabb fogalmakat, amelyeknek kialakítása, rögzítése nem kis gondot okoz a történelemtanároknak. Hasonló s talán még válságosabb a helyzet a 6. osztályban, ahol fokozza a nehézséget az a körülmény, hogy egy-egy módszeres egység betűszáma túlhaladja a középiskolai tankönyv hasonló témájának a betűszámát. Éppen ezért kevesebb időt lehet az órából egy-egy fogalom kialakítására fordítani, és gyakran elmarad a határozott elkülönítés a látszólag hasonló fogalmaknál. De még ha marad is idő, kevés a siker lehetősége a differenciáláshoz, hiszen a fogalmakhoz viszonyítva fejletlen a 10–11 éves gyermek absztraháló és differenciáló képessége.

Az 5. osztályos reformtankönyv anyagában kisebb mérvű a fogalmak túlméretezése, bár ott sem tartjuk szükségesnek Egyiptommal kapcsolatban az adóhivatal, adólista, adótartozás, törvényszék stb. fogalmak besűfűtését a kijelölt egység anyagába, sem a 17. óra anyagában hirtelen összeszámolva 13 olyan fogalmat, amelyek közül szinte mindegyik önmagában elegendő lenne, hogy kitöltse az óra új fogalom kialakítására számítható részét. Pl.: kereszténység, Jézus Krisztus, megváltó, egyház, államvallás, apostol, papság, püspök stb., stb. A felületesen kialakított, s megvilágított fogalmakat a tanulók összecserelegetik, ami olykor derűs pillanatokat eredményez. (Más vonatkozásban, de hasonló tartalmi jegyű fogalmak összecserelelése keltett nagy derűt az egyik 7. osztályban, amikor az 1848/49-es szabadságharcral kapcsolatban sor került „A köszívű ember fia” c. regény megfelelő részleteinek a felidézésére, s az egyik gyerek valamikor rosszul jegyezte meg a zárda és az apáca fogalmakat; megostromoltatta Baradlay Richárdval „az apácát, mert benne volt a menyasszonya”.)

Az új 6. osztályos történelemtankönyv anyagáról a fogalmak szemszögéből vizsgálva sem nyilatkozhatunk kedvezően. Bár a tankönyv szerzők, szerkesztők igyekeztek már a szövegben megvilágítani az egyes fogalmakat, de

ez a törekvés nem lehetett teljes, hiszen akkor az amúgy is terjedelmes szöveg még terjedelmesebbé alakult volna. Így a tanárra hárul a fogalmak kialakításának és elkülönítésének a munkája, mint a 22. egységnél, ahol egy órán kellene kialakítania a rendi szervezkedés, balkáni politika, török hatalom, ősiség, kilenced, úriszék, pallosjog, zsellér, rendi törekvés stb. fogalmakat. Hasonló a helyzet a 29., 31., 37. stb. egységnél is. Kétségtelen, nem lehet ezekben az esetekben alapos munkát végeznie a tanárnak. Érthető tehát, hogy az egyes fogalmak jegyei nem tisztázódnak kellően, a bevésés is pontatlan, az új fogalom így lazán illeszkedik a tanulók fogalmi kincstárába. Ez így van, amikor tanulják! S mi lesz tovább? Ahogy halad az idő, úgy felejtik s keverik össze a rokon jegyekkel bíró fogalmakat különösen. Az eredmény kudarc, bizonytalanság; megtörik a kezdeményezés, csökken az aktivitás.

A tempó gyakran arra kényszeríti a tanárt, hogy csak a jobb tanulóktól kérje számon az egymást hajszoló, kellően meg nem „emésztett” fogalmakat. A gyengébb képességű gyermekek kimaradnak — gyakran örömmel —, elsüllyednek az osztályfoglalkoztatások alkalmával. Érdektelenné, közömbössé válnak, s állandó alanyai lesznek a rendbontásnak, a fegyelmezetlenségnek, olykor „bemondásaik” következtében társaik élcélődésének, gúnyjának, holott valójában ők csak kis mértékben hibázók.

Történelemtanításunk egyik döntő kérdése a fogalomkialakítás, s ezen belül a fogalmak differenciálása, határozott elkülönítése, elhatárolása. Ez utóbbival foglalkozva nincs mód arra, hogy vizsgálatunkat minden nehezebb, s nehezen megkülönböztethető fogalomra kiterjesszük, de hasznosnak véljük egy-egy jellegzetes, könnyen összecserelelhető fogalom elkülönítésének lehetőségével, formájával és módjával foglalkozni.

Mint a fogalomkialakításnak, úgy a fogalmak elkülönítésének is hasonló módjai vannak: a tanári magyarázat, leírás, elbeszélés, megbeszélés, dramatizálás, szemelvények felhasználása — mind a források, mind a szépirodalom viszonylatában —, táblai rajzolás, képszemléltetés, pergő- és diafilmvetítés, applikálás; fali és rajzolt térképek, grafikonok, diagramok, makettek, korhű jelmezek, korabeli tárgyak, tv., rádió stb. felhasználása.

Nem célom ezeknek a külön ismertetése, alkalmazva mutatok rá felhasználásukra az egyes fogalmi pároknál.

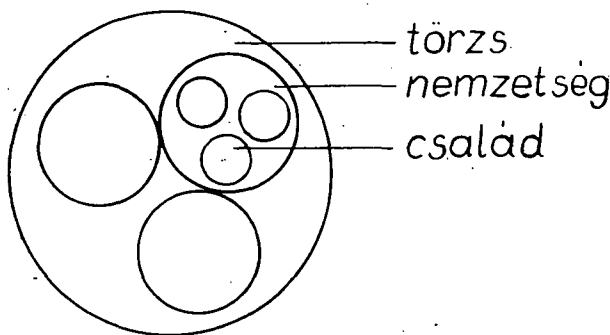
Nézzünk, főként az 5. és 6. osztály ismeretanyagából egy pár fogalmat, amelyeknél gyakrabban merül fel probléma.

„Társadalmi tulajdon — magántulajdon”. Ezek elkülönítéséhez a 10 éves gyermeknek nincsenek megfelelő képzeleti, képzetesorai, de ha igyekszünk is teremteni, nincs könnyű dolgunk, hiszen azok távolállnak a jelzett korú tanulók életkori adottságaitól. Szükséges tehát, hogy különös gondot fordítsunk elkülönítésükre. E tevékenységünkben természetesen a szó, a tanár magyarázata a döntő, de mennyivel pontosabban és elhatároltabban rögzítik tanulóink ezeket a fogalmakat, ha a szó mellett pl. felkerül a vaslemeztablára mágnessel egy csónak vagy nyáj figurája s mellé férfialakok, míg a másik részre szintén csónak vagy nyáj, de mellé egyetlen férfialak. Az első esetben közösen bírják a tulajdont, a másik esetben egyedül birtokolja. Magyarázatként megjegyezzük, hogy az őskorban egy csónak óriási érték volt. Közösen készítették, közösen használták, de eljött az idő, amikor egy ember, egy család is szert tudott rá tenni — közben rakjuk a figurákat —, azt a csónakot azonban más már csak akkor használhatta, ha a gazdájának valami értéket adott ellenszolgáltatásul: rókabőrt, halat vagy munkát. Lassan annyi értéket kapott a csónakhasználatért a tulajdonos, hogy másik csónakot is tudott szerezni. Két csónakért kapta tehát az értékes bőrt, vadat, halat vagy munkát. Rá-

re viszont a tankönyv 23. lapján levő „Az ősközösség bomlása” c. kép alapján szerkesztett figurákat. Míg a figurákat rakjuk, rámutatunk, hogy az ősember eleinte szoros közösségben élt: együtt dolgoztak, együtt vadásztak, együtt halásztak, együtt őrizték a közös állatállományt. Munkájuk eredményét közösen élvezték. De a jobb falat, a jobb rész a zsákmányból, amit a vezető kapott, majd később megszerzett, odavezetett, hogy egyik csoportnak több lett, a másiknak kevesebb. Kialakult a vagyoni különbség: a kisebb nyáj vagy nagyobb nyáj, kevesebb állatbőr vagy a több, a rosszabb legelő vagy a jobb. Egy-egy család, különösen amelynek a tagjai erősebb férfiak, magának szerzi mindenképp a szebbet, jobbat, többet, amiből már nem részesül a többi. Az ősközösség felbomlik.

A magyarázatunkat kísérő applikálás rendkívül erővel hat, segít a tanulók fogalomalkotó tevékenységében. Pontosan, tisztán, össze nem téveszthető módon differenciálódnak és rögződnek a nehéz fogalmak. Mégis, ha netán később egy-egy gyengébb képességű tanuló bizonytalankodik, elég emlékeztetőbe idézni a használt figurákat, a figurák kapcsolata azonnal felelevenedik. Az érzékelés emléke felserkenti az elvonás, fogalomalkotás és elkülönítés munkáját.

„Család, nemzetség, törzs”. Általánosan elfogadott ezeknek a fogalmaknak a kialakításánál a következő ábrázolás:

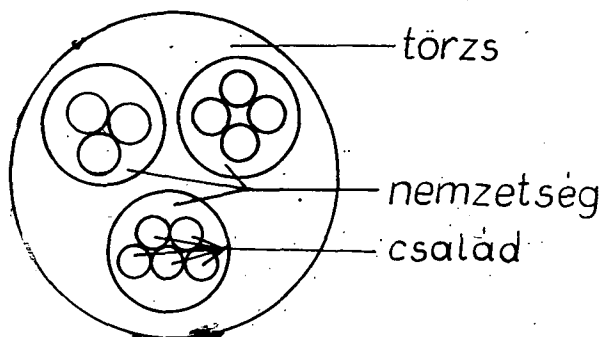
vezetjük a tanulókat, hogy ez esetben már nem közösen veszik hasznát a csónaknak, hanem egyedül a tulajdonos, s a tulajdonnak ez a formája már jogtalan hasonhoz, vagyonhoz juttatja a magántulajdonost.

„Az ősközösség — az ősközösség bomlása”. Jól használhatjuk e fogalmak tisztázásánál az 5. osztályos történelemkönyv 14. lapján „Az ősközösség” c. rajzot, illetve e rajz alapján készített applikációs figurákat, amelyeket a képek megfelelően kirakjuk szintén mágnessel a vaslemeztablára. A tábla másik felé-

Közkedvelt forma. Használata következményeként a tanulók többsége nem tudja a nemzetség és törzs közötti különbség jezeit tisztán megjegyezni, mivel pontosan a lényegét mutatja rosszul. Az ábrázolás nem emeli ki a nemzetség „vérrokon” kapcsolatát, míg bizonytalanságot mutat a törzs jelleivel szemben. Mind az 5. osztályos tankönyvben, mind a régi 6. osztályos tanári kézikönyvben a fentihez hasonló ábrán a családokat jelző körök nem érintkeznek, viszont a nemzetséget jelzők általában igen. Mit von

le ebből a tanuló? A nemzetségben a családok nem tartoznak össze, a törzsben a nemzetségek igen. Helyesen így kell ábrázolnunk akár rajzban, akár applikációval:

„Törzsi-nemzetségi szervezet és az állam-szervezet” fogalmát nehezen érti a 10–11 éves gyermek. Ezeknek a kialakításánál és elkülönítésénél nagyon gondosan kell eljár-

Igy jól elkülöníthetjük a család, nemzetség nunk. A szükséges tényeket és részfogalmakat és a törzs fogalmát. Helyes, ha egy nemzetséget belől egy színnel, más nemzetséget más színnel ábrázolunk, míg a törzset ismét új színnel.

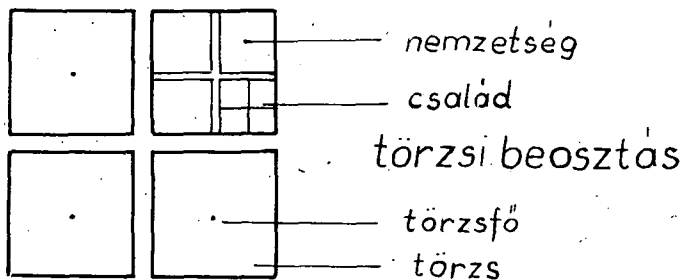
Helytelen és merev forma az első ábrázolás abból a szempontból is, hogy minden nemzetségnél 3–3 család van feltüntetve. Így a gyengébb képességű tanulók között akad olyan, aki 3 családnak véli a nemzetségeket.

Jól kialakíthatjuk tehát, hogy a nemzetség egy őstől származó vérrokon kapcsolat, míg a törzs nem.

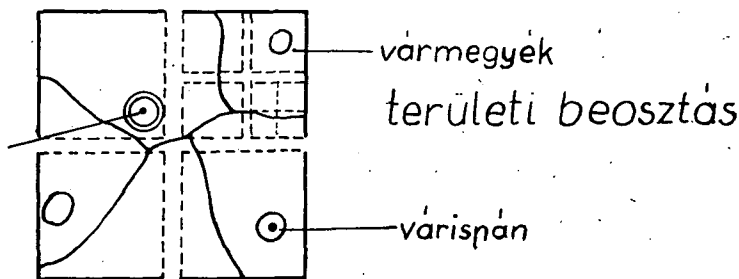
Tegyük fel a következő kérdést: Kinek küldte a törzsszövetség vezetője a parancsot? Természetes a felelet: A törzsfőnökhöz. A király pedig? A megyésispánhoz?

Rajzoljuk a táblára! Helyes, ha a törzset négyzetel ábrázoljuk.

Törzsi
nemzetségi
szervezet

Allam-
szervezet
királyi
udvar

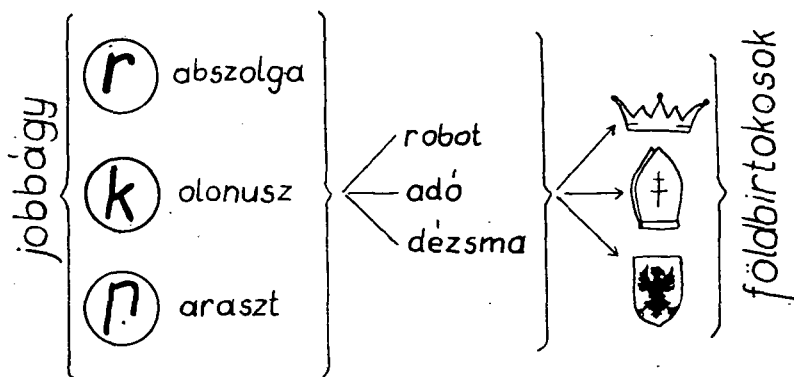

Természetesen, megoldható applikációval is. „Rabszolgatartó állam — hűbéri állam” elkülönítése táblai vázlatként történhet. Felírjuk mindegyiknek a nevét, s az elkülönítést biztosító jegyeket alája írjuk, majd szóban összevetjük. A szöveg alá felszúrhatunk egy

rabszolgát vagy gúlát, a másikhoz egy címeres pajzsot, esetleg páncélos vitézt.

„A jobbágyság” kialakulása. A jobbágymint a hűbéri állam s társadalom eltartója.

Szemléletesen mutathatjuk be a következő módon táblai rajzzal vagy applikációval:

„Rabszolga — jobbágymint a feudális világ haladó volta a következőkben különül el jól, illetve mutatható ki:

	<i>rabszolga</i>	<i>jobbágy</i>
szabadsága	nincs	van
joga	nincs	van
termelőeszköze	nincs	van
kedve	nincs	van
stb.		

Szólaltassuk meg magnón az egyiptomi nyomtató rabszolgák dalát, majd középkori trubadúr-dalt a parasztról, amelyeket előzőleg kartársak bevonásával szalagra felvettünk. Mód van az applikációra is!

A mezőgazdaság fejlődését a nyomásos gazdálkodás fogalmának kialakításával és elkülönítésével mutathatjuk meg. A vaslemez-táblára mágnessal rakjuk fel az egymással cserélhető lapocskákat:

Tehát a jobbágy kedvvel dolgozik, többet termel.

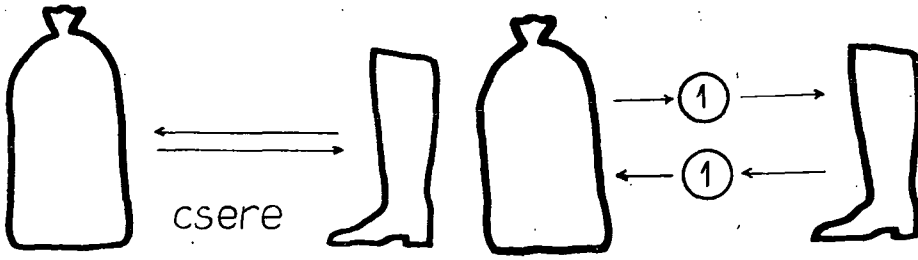
szántó	legelő	legelőváltó rendszer		
termő szántó	ugar	legelő	kétnyomásos gazd.	
őszi	tavaszi	ugar	legelő	háromnyomásos gazd.

„Természeti gazdálkodás — pénzgazdálkodás” elhatárolása az applikációs tábla segít-

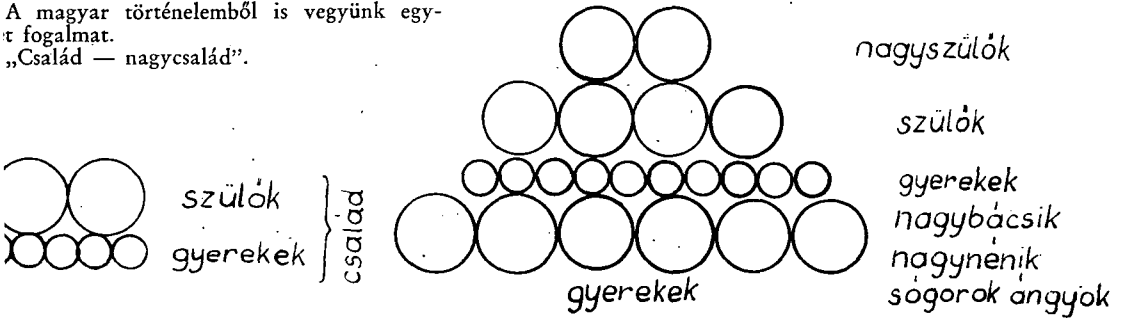
ségével könnyen megvalósítható. Írjuk fel a két fogalmat és rakjuk fel a figurákat!

Természeti gazdálkodás

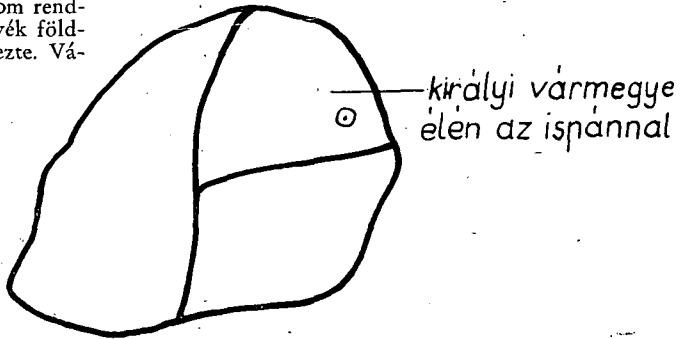
pénzgazdálkodás

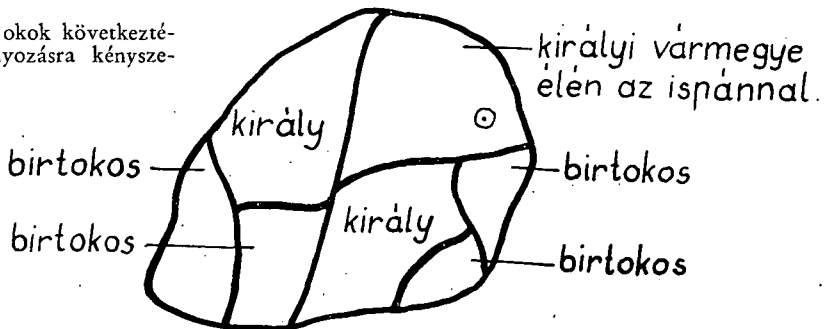
A magyar történelemből is vegyünk egy-
t fogalmat.
„Család — nagycsalád”.

Nehezebben érthető és elkülöníthető fogam:
„királyi vármegye — nemesi vármegye”.
Indulási pontunk a hűbéri társadalom rend-
: minden föld a királyé. A vármegyék föld-
eredetileg a király tulajdonát képezte. Vá-
ljkuk fel a táblára:

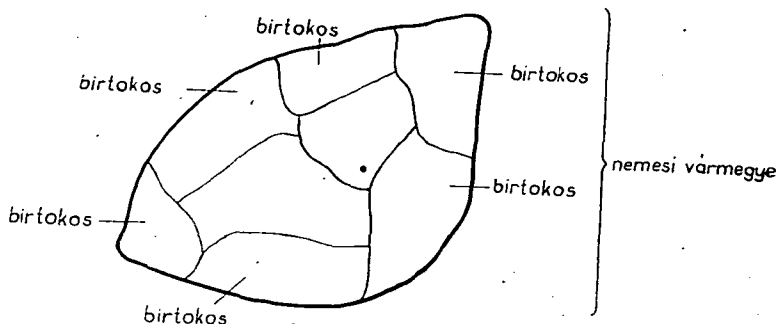

A trónviszályok és egyéb okok következté-
a a király birtokadományozásra kénysze-
t:

Egy-egy vármegye lassanként teljesen a birtokosok kezére került. A király embere, a várispán kiszorult a vármegyéből. Gyakran a vár is valamelyik birtokos kezére került. Bomlott a rend, a nagyurak túlkapasaitól szenvedtek a kisebbek, akik magukat király

Nem célunk, s nem feladatunk minden olyan fogalommal foglalkozni, amelynek az elkülönítése nehezebb feladat, a tanulók által történő megkülönböztetése külön problémát okoz. Itt csak röviden foglalkoztunk a fogal-

szolgáinak, később nemeseknek hívták. Ezek később, hogy megvédjék magukat az erőszakoskodó nagyuraktól, maguk közül bírákat, „szolgabírákat”, a királyi szolgák bíráját választották. Most már ez tartotta a rendet, ez ült törvényt a vármegye területén lakók felett. Így a királyi vármegye nemesi vármegyévé alakult.

mak elkülönítésének a kérdésével, megmutatva egyen-egyen a módot is, hogyan teherjük a tanulók előtt a legnehezebbeket is világossá, könnyen érthetővé és elhatárolhatóvá. Nem sémákat akartunk adni, inkább gondolatokat, amelyek további gondolatokat ébresztenek, hogy történelemtanításunk minél eredményesebb legyen.

Turai Kálmán

FIZIKAI KÍSÉRLETI ESZKÖZÖK KÉSZÍTÉSE (Folytatás)

Fémhőmérő (bimetal) modell készítése. A fémhőmérő lényeges része a bimetal szalag, amelyet réz- és vaslemezből szegecselünk össze. Erre a célra vegyünk egy 30 cm hosszú, 1,5 cm széles rézlemez, és ugyanolyan széles, de 31,5 cm hosszú vaslemez. A lemezek vastagsága 0,5–1 mm legyen. Fektesük egymásra a két lemezt és az egyik végét fúrjuk ki és szegecseljük össze. Kis alumínium szegecsket használjunk, mert könnyebben munkálhatók. Ezután a lemezeket szorosan összefogva hajlítsuk meg úgy, hogy egy kb. 10–11 cm átmérőjű körívet kapjunk. A rézlemez az ív külső oldalán legyen! Majd az első szegecstől kezdve 3 cm távolságban fúrjuk ki a szegecs helyét és az egész körívet szegecseljük össze. Az ív egyik végén a vaslemez 1,5 cm-rel hosszabb. Ezt a nyúlványt használjuk fel a mutatóhoz való csatlakozás elkészítéséhez. Középen egy 2–3 mm-es bevágást készítünk, majd a lemez végén kis hengert alakítunk ki, amelyen egy szeget dugunk át. A szeg a mutatóba vágott résen megy át, amely a bevágásba illeszkedik.

A mutatót vékony alumínium lemezből készítjük el. Hossza 28 cm, szélessége 8–10 mm legyen. A végétől 3,5 cm-re fúrunk egy lyukat a tengelyül szolgáló csavar